

CZY MOŻNA ZAPOBIEGAĆ BŁĘDOM W STOSOWANIU RODZAJNIKA?

Is it possible to prevent errors in the use of articles?

The use of German articles is a source of many linguistic mistakes for Polish students at any level of proficiency. The analysis presented in this paper focuses mainly on those incorrect uses of the definite, indefinite and zero article which distort the meaning of the message and may lead to disturbance in the process of linguistic communication.

It is the main point of the paper, therefore, to look at the article and the category of in/definiteness it expresses from the perspective of cognitive linguistics. Based on the principles of cognitive linguistics as formulated by Langacker (1995, 2005), the author defines the category of in/definiteness in terms of Langacker's viewing metaphor, and attempts to describe and explain the functioning of the less frequent uses of articles in German.

Błąd językowy definiuje się najogólniej jako „sprzeczne z intencją nadawcy naruszenie normy językowej” (Szulc 1980:91). Staje się on zjawiskiem szczególnie groźnym w przypadku komunikacji obcojęzycznej. Dzieje się tak ze względu na częstość, z jaką błąd występuje w języku obcym, jak również ze względu na uczestników komunikacji. Nadawcą i odbiorcą komunikatu mogą być zarówno uczący się i rodzimy użytkownik języka, jak i dwóch uczących się niejednokrotnie dysponujących różną kompetencją językową, co z kolei zwiększa ryzyko zniekształcenia przekazywanego komunikatu.

Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie w oparciu o założenia gramatyki kognitywnej Langackera, jak błędy związane z użyciem rodzajnika wpływają na znaczenie komunikatu językowego oraz pokazanie, jak komentarz kognitywny mógłby się przyczynić do zapobiegania błędom w tym zakresie.

1. BŁĄD W UŻYCIU RODZAJNIKA

Zagadnienie poprawnego użycia rodzajnika w języku niemieckim było już wielokrotnie tematem rozpraw lingwistycznych (Vater 1963,98), w tym wielu prac z zakresu semantyki strukturalnej (Oomen 1977), lingwistyki tekstu (Weinrich 1993), pragmalingwistyki (Bisle-Müller 1991), prac konfrontatywnych (Gaca 1979/89), (Czochrański 1990), (Sadziński 1995/96) i metodycznych (Cirko 1991), (Grimm/Kempler 1994).

Nadal jednak pozostaje ono źródłem bardzo wielu błędów językowych u uczących się języka niemieckiego Polaków i to na każdym poziomie zaawansowania. Świadczy o tym przeprowadzony przez mnie wśród studentów drugiego roku filologii germańskiej test sprawdzający poprawność użycia rodzajnika.¹

¹ Do eksperymentu została wybrana celowo grupa z zaawansowaną znajomością języka niemieckiego (65 osób), by pokazać, w jakim stopniu zostało opanowane użycie rodzajnika w stosunku do innych struktur języka

W oparciu o wyniki analizy jakościowej i przykłady z testu można stwierdzić, że w przypadku rodzajnika będziemy mieć do czynienia zasadniczo z dwoma rodzajami błędów:

- a) Pierwsza grupa to błędy, w których rodzajnik sygnalizuje jedynie niepoprawność gramatyczną spowodowaną brakami w znajomości systemu językowego bądź też interferencją interlingwalną pomiędzy językiem niemieckim i polskim. Powodują one u odbiorcy poczucie dyskomfortu w odbiorze komunikatu, nie zakłócają jednak jego znaczenia. Należą do nich:

- błędny rodzaj gramatyczny:

- (1) *"Mit Fahrten in die Sächsische Schweiz beschlossen die schmucken Schiffe der Dresdner Weißen Flotte am Wochenende *das Saison". (T 1)²*

- błędny przypadek:

- (2) *"Auf der Chaussee schlich ein Wagen zum nächsten Dorfe her gegen *der Stadt zur Hälfte auf *den gepflasterten zur anderen Hälfte auf *den nicht gepflasterten Teil der Straße." (T 2)*

- błędny rodzajnik w konstrukcji syntaktycznej:

- (3) *"*Am Bord der Poseidon unternahmen viele Passagiere einen Ausflug." (T 1)*

- (4) *"Es war *der Frühling, heinahe *der Sommer." (T 2)*

- (5) *"Was die Chaussee betraf, die von Bäumen, knorrigen Buchen *des gesetzten Alters flankiert wurde (...)." (T 2)*

- b) Druga grupa to błędy w użyciu rodzajnika, w tym w stosowaniu rodzajnika określonego, nieokreślonego i zerowego, które mogą być również wywołane interferencją interlingwalną z językiem polskim. Powodują one zniekształcenie znaczenia komunikatu i mogą prowadzić do zaburzeń komunikacji językowej. To właśnie ta grupa błędów będzie przedmiotem analizy w tym referacie.³

1.1. BŁĄD W UŻYCIU RODZAJNIKA W PROCESIE KOMUNIKACJI

Analiza uwzględnia przede wszystkim częste przypadki błędów w użyciu rodzajnika wynikające z fakultatywności wyrażania określoności i nieokreśloności w języku polskim i ma na celu pokazanie, w jakim stopniu poszczególne błędy w użyciu rodzajnika wpływają na znaczenie komunikatu językowego. Znaczenie rozumiane jest tu za Langackerem jako "... nie tylko określony układ treści pojęciowych, ale i określony sposób przedstawienia tych treści przez mówiącego" (Tabakowska 1995:56).

Ten ostatni element, określany mianem pragmatycznego zakotwiczenia wypowiedzi, bądź też pragmatycznego kontekstu, "w którym w teorii Langackera zostaje osadzone wyrażenie językowe, obejmuje fakt zaistnienia konkretnej wypowiedzi skonstruowanej przez mówiącego w określonej sytuacji i dla określonego celu, uczestników tej wypowiedzi

niemieckiego. Test składał się z dwóch tekstów z lukami, które powstały w parciu o teksty autentyczne. Tekst 1 to fragment notatki prasowej, tekst 2 natomiast pochodzi z opowiadania T. Manna pt. "Der Weg zum Friedhof", które zostało fragmentarycznie omówione w gramatyce tekstu H. Weinricha (1993: 413 n.) i na tej podstawie wykorzystane w teście.

² Oznaczenia T (1) i (T2) odnoszą się do tekstów znajdujących się w załączonym teście.

³ Przykłady (3) – (5) we względu na stosowanie rodzajnika nieokreślonego, określonego i zerowego należą także do drugiej grupy błędów w użyciu rodzajnika.

wyróżnionej jako swego rodzaju zdarzenie (ang. *speech event*), oraz okoliczności, w których to zdarzenie nastąpiło" (Tabakowska 1995:76).

W oparciu o zaburzenia, jakie wywołują w komunikacji wyróżniam następujące dwie grupy błędów w użyciu rodzajnika:

- znaczenie komunikatu ulega częściowemu zniekształceniu tj. cel mówiącego ulega zmianie, pozostałe czynniki składające się na kontekst pragmatyczny jak i treść pojęciowa wyrażenia językowego nie zmieniają się. Taki efekt komunikacyjny wywołują głównie błędy w wyrażaniu określoności i nieokreśloności.

a) wyróżnienie nieokreślonego egzemplarza danej klasy przedmiotów jako określonego przez czynniki pozajęzykowe i językowe:

(6) "An Bord der Poseidon unternahmen viele Passagiere *den Ausflug." (T 1)

(7) "Auf der Chaussee schlich *der Wagen zum nächsten Dorfe her gegen die Stadt, er fuhr zur Hälfte auf dem gepflasterten, zur anderen Hälfte auf dem nicht gepflasterten Teile der Straße". (T 2)

b) wyróżnienie nieokreślonego zbioru przedmiotów danej klasy jako zbiór określony

(8) "Bei der fünften Folge der beliebten Elbgespräche sprachen *die bekannten Wissenschaftler über die Vergangenheit und Gegenwart der Landschaft (...)" (T 1)

(9) "Was die Chaussee betraf, die von Bäumen, *den knorrigten Buchen gesetzten Alters flankiert wurde (...)" (T 2)

c) wyróżnienie określonego przez czynniki pozajęzykowe lub językowe egzemplarza danej klasy przedmiotów jako nieokreślony:

(10) "Mit Fahrten in die Sächsische Schweiz beschlossen die schmucken Schiffe der Dresdner Weißen Flotte am Wochenende *ein Saison". (T 1)

(11) "*Ein Fuhrmann ließ seine Beine zu beiden Seiten der Deichsel hinabhängen (...)" (T 2)

c) wyróżnienie określonego zbioru danej klasy jako zbiór nieokreślony:

(12) Die Vögel zwitscherten in *Buchen. (T2)

d) interpretacja wyróżnienia nieokreślonego, dowolnego egzemplarza danej klasy przedmiotów jako jego anonimizacja:

(13) "In einem Frauenverein spricht der Soziologe über die Bevölkerungsexplosion auf der Erde. Er schließt seinen Vortrag mit den Worten: Irgendwo auf der Erde bringt eine Frau jede Minute, Tag und Nacht ein Kind zur Welt. Was soll man dagegen tun? Darauf eine Stimme aus dem Zuhörerkreis: Man muss diese Frau sofort finden und dafür sorgen, dass sie damit aufhört" (Oomen 1977: 96f.).

Mylne odczytanie intencji mówiącego jest tu błędem popełnionym świadomie dla celów żartu językowego.

- znaczenie komunikatu ulega częściowemu zniekształceniu, tj. treść pojęciowa wyrażenia językowego ulega zmianie, kontekst pragmatyczny nie zmienia się. Tego rodzaju błędy występują przy wyrażaniu homonimów np.

(14) *Als die Eltern starben, mussten die Kinder *den Erbe aufteilen.*

Na podstawie przedstawionej tu analizy możemy stwierdzić, że zniekształcenia komunikatu wywoływane są nie tylko przez błędne użycie rodzajnika, ale również mogą być spowodowane błędną interpretacją rodzajnika w tekście. Przeważająca ich część wynika z błędów w wyrażaniu określoności i nieokreśloności, dlatego chciałabym posłużyć się komentarzem kognitywnym, by sprawdzić czy może on pomóc w lepszym wyjaśnieniu kategorii określoności i nieokreśloności i tym samym przyczynić się do zmniejszenia liczby błędów w tym zakresie.

2. OKREŚLONOŚĆ I NIEOKREŚLONOŚĆ

Kluczem do naszych rozważań z pozycji gramatyki kognitywnej Langackera jest postać mówiącego jako subiektywnego konceptualizatora. Przekazuje on odbiorcy wizję świata zawsze z jakiejś perspektywy, z czyjegoś punktu widzenia (Tabakowska 2003: 194). Konsekwencją przyjęcia danego punktu widzenia jest postrzeganie przedmiotu konceptualizacji jako określonego bądź nieokreślonego.

Określoność i nieokreśloność możemy, zatem zdefiniować na podstawie langackerowskiej metafory oglądu jako rezultat prowadzonego przez subiektywnego konceptualizatora z określonego punktu widzenia profilowania tj. "wyróżniania, podświetlania w obrębie bazy (tzn. pewnego pola doświadczeniowego) niektórych elementów jako szczególnie ważnych, a usuwaniu w cień (do tła) innych elementów" (Grzegorzczkova 1998:10).⁴

Wyrażając nieokreśloność mówiący profiluje nowy element danej klasy, który zostaje wprowadzony do komunikacji. Daje w ten sposób polecenie odbiorcy stworzenia w umyśle schematu wyobrażenia rzeczy, o której mówi i umieszczenia go w przestrzeni mentalnej tzw. aktualnej przestrzeni dyskursu. Powstały w ten sposób obraz ma charakter szkicu, na którym możemy zobaczyć, o jaki rodzaj przedmiotu chodzi mówiącemu. Może to być np.:

- dowolny pojedynczy egzemplarz danej klasy (sygnalizowany przez r. nieokreślony):

(15) *Ich will mir ein Auto kaufen.*

- egzemplarz, który ze względu na swoje właściwości (substancja, abstraktum) wypełnia całkowicie ramy oglądu (sygnalizowany przez rodzajnik zerowy):

(16) *Darf ich Ihnen noch Wein nachschenken?*

(17) *Der Arzt machte ihr Hoffnung auf Besserung.*

- bliżej nieokreślona grupa egzemplarzy, która wypełnia ilościowo całkowicie ramy oglądu (sygnalizowana przez rodzajnik zerowy):

(18) *Sind unter Ihnen Deutschlehrer?*

Przy określoności mówiący profiluje natomiast rzecz, która istnieje w jednym egzemplarzu i została wcześniej w sposób jawny bądź niejawny umieszczona w aktualnej przestrzeni dyskursu, odwołuje się więc do już istniejącego w przestrzeni mentalnej, rozpoznawalnego

⁴ Termin "wyróżnienie" dla wyrażania kategorii określoności i nieokreśloności i odpowiednio dla rodzajników "wyróżnik" wprowadza już Jan Czochrański w: J.Czochrański. *Gramatyka niemiecka dla Polaków*. Warszawa: Wiedza Powszechna 1998 s.350 -382.

dla niego i odbiorcy wyobrażenia rzeczy. Nie jest to już szkic, lecz gotowy obraz, na którym jasno widać, który przedmiot ma na myśli autor. Może to być np.

- konkretna rzecz istniejąca w komunikacji tylko w jednym egzemplarzu (sygnalizowana przez rodzajnik określony):

- (19) *Ich habe das Auto vor zwei Jahren gekauft.*
(20) *Bei dem Unfall wurde ein Pkw stark beschädigt.
Der Fahrer erlitt beträchtliche Verletzungen.*
(21) *Der Himmel ist klar, der Mond scheint.*

- określona grupa egzemplarzy danej klasy (sygnalizowana przez rodzajnik określony):

- (22) *Zuerst packen wir die Bücher ein!*

Określoność i nieokreśloność może również występować na jednym obrazie jednocześnie. Profilowany jest w tym wypadku element nieokreślony z uwagi na przekaz nowej informacji, element określony natomiast pozostaje w tle np.:

- (23) *Der ältere Herr hat sich gestern ein Buch gekauft.*

2.1. STOSOWANIE RODZAJNIKÓW

Subiektywna konceptualizacja pozwala nam twierdzić, że ta sama rzecz w obrębie tej samej bazy może być profilowana na różne sposoby tj. jako określona bądź nieokreślona, co manifestuje się w użyciu rodzajnika określonego, nieokreślonego i zerowego. Pewne konceptualizacje utrwalają się z czasem w języku zyskując status obrazów konwencjonalnych (por. Tabakowska 2004:53), inne są świadectwem "świadomego przełamania konwencji" (Tabakowska 2000: 174). Na dowód tego przytaczam poniżej przykłady niektórych rzadszych użyć rodzajnika, te zaś, które znajdują się np. w zwrotach zleksykalizowanych nie będą tu przedmiotem obserwacji.

- (15') *Ich will mehr Auto, du willst weniger Sprit, was wollen wir mehr?*⁵
(profilowanie samochodu jako substancji, by uwypuklić porównywalność życzeń kierowcy i samochodu zastosowane przez firmę Citroen jako chwyt reklamowy)
- (21') *Der neuentdeckte Planet hat auch einen Mond.*
(profilowanie pojedynczego egzemplarza danej klasy)
- (16') *Ich trinke gern einen guten Wein.*
(profilowanie substancji jako pojedynczego egzemplarza danej klasy)
- (16'') *Herr Ober, bringen Sie uns bitte den Wein!*
(profilowanie substancji jako konkretnego egzemplarza danej klasy)
- (17') *Ich habe eine schwache Hoffnung, dass er kommt.*
(profilowanie abstraktum jako pojedynczego egzemplarza danej klasy)

⁵ H. Bisle-Müller. Artikelwörter im Deutschen. Semantische und pragmatische Aspekte ihrer Verwendung. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1991s.118.

- (17") *Ich habe die Hoffnung, dass er kommt, aufgegeben.*
(profilowanie abstraktum jako konkretnego egzemplarza danej klasy)
- (24) *Ich bin ein Berliner.*
(profilowanie przynależności do klasy przedmiotów tutaj: do społeczności)
- (25) *"Nicht jeder Autofahrer ist ein Schuhmacher"⁶*
(profilowanie osoby jako reprezentanta nowej kategorii, zbudowanej na potrzeby komunikacji)

Rodzajnik jest, zatem narzędziem w ręku konceptualizatora, za pomocą którego może on dokonywać subtelnych zmian znaczenia, zmian jednak niezwykle istotnych dla prawidłowego odczytania komunikatu. Każde użycie rodzajnika jest jego świadomym wyborem, dostarcza przy tym wskazówek, „(...) *które pozwalają orzec, jakie jest stanowisko autora tekstu wobec danej osoby, rzeczy lub faktu, oraz jakie autor robi na ten temat założenia w odniesieniu do swojej publiczności*” (Tabakowska 2003:194).

4. CO GRAMATYKA KOGNITYWNA MOŻE WNIEŚĆ DO DYDAKTYKI RODZAJNIKA?

Jak wynika z przedstawionego powyżej podziału błędów w użyciu rodzajnika, błędy w wyrażaniu kategorii określoności i nieokreśloności stanowią zagrożenie dla komunikacji, mogą bowiem powodować częściowe zniekształcenie komunikatu językowego. W kontekście postawionego w tytule pytania: *Czy można zapobiegać błędom w użyciu rodzajnika?* gramatyka kognitywna Langackera może okazać się bardzo pomocna i pełnić dla dydaktyki przede wszystkim funkcję wyjaśniającą.

Pokazuje bowiem, że rodzajnik to nie tylko „poprawnościowy wymóg gramatyki” (Tabakowska 2003:194), ale również środek językowy, który w istotny dla komunikacji sposób kształtuje znaczenie.

Zastosowanie metafory oglądu pozwala na bardziej obrazowe przedstawienie kategorii określoności i nieokreśloności, jak również umożliwia obrazowe wyjaśnienie różnic w znaczeniu wywołanych użyciem poszczególnych rodzajników, co może przyczynić się do lepszego zrozumienia tej kategorii, zwłaszcza dla użytkowników języka polskiego, w którym wyrażanie określoności/nieokreśloności jest fakultatywne. Zaletą tego wyjaśnienia jest również precyzja i prostota.

Niezwykle istotne wydaje się ponadto podniesienie roli subiektywnej konceptualizacji, co pozwala na wyjaśnienie również rzadszych użyć rodzajnika w ramach jednego spójnego modelu języka.

Komentarz kognitywny w połączeniu z takimi ćwiczeniami jak praca na tekstach i analiza błędów w użyciu rodzajnika może stać się w moim przekonaniu pomocnym narzędziem nauczyciela, narzędziem, które może przyczynić się do bardziej świadomego użycia rodzajnika, a tym samym może zapobiegać dalszym błędom w tym zakresie.

BIBLIOGRAFIA

- Bartmiński, J./ Tokarski, R. 1998. *Profilowanie w języku i w tekście*. Lublin.
- Bisle-Müller, H.1991. *Artikelwörter im deutschen. Semantische und pragmatische Aspekte ihrer Verwendung*. Tübingen.

⁶ K. Stegelmann. *Der menschliche Faktor*. "Spiegel Special" 2005 nr 1, s.107.

- Cirko, L. 1991. „Rodzajnik języka niemieckiego jako problem dydaktyczny“. [w:] *Języki Obce w Szkole* 4, 291-297.
- Czochralski, J. 1990. *Gramatyka niemiecka dla Polaków*. Warszawa.
- Gaca, A. 1979. „Zur nominalen Koreferenz im Deutschen und Polnischem“. [w:] *Studia Germanica Posnaniensia* VII, s.41-55
- Gaca, A. 1989. „Artikelopposition im Deutschen und Artikellosigkeit im Polnischen aus der Sicht der Textstruktur“. [w:] *Studia Germanica Posnaniensia* XVI, s.127-146
- Grimm, H.-J./Kempter, F. 1994. *Kleine deutsche Artikellehre. Ein Übungsbuch*. Leipzig.
- Langacker, R.W. 2005. *Wykłady z gramatyki kognitywnej*. Lublin.
- Sadziński, R. 1995/96. *Die Kategorie der Determiniertheit und Indeterminiertheit im Deutschen und Polnischen*. Częstochowa.
- Szulc, A. (1980): *Der Sprachfehler*. In: *Sprache – Text - Geschichte*. Nr. 304, Göppingen.
- Tabakowska, E. (1995): *Gramatyka i obrazowanie. Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*. Kraków.
- Tabakowska, E. (2003): *O przekładzie na przykładzie. Rozprawa tłumacza z EUROPA Normana Daviesa*. Kraków.
- Tabakowska, E. 2004. „O językowych wyznacznikach punktu widzenia“. [w:] *Punkt widzenia w języku i kulturze*. Red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska – Bartmińska, R. Nycz Lublin. 47-64.
- Vater, H. 1998. „Determinantien und Pronomina in der DP“. [w:] Bassola, P. (red.): *Beiträge zur Nominalphrasensyntax*. Acta Germanica Szegediensis 6. Szeged. 13-43.
- Weinrich, H. 1993. *Textgrammatik der deutschen Sprache*. Mannheim.